

Uit de onderwijspraktijk

Seksualiteit in de kinderopvang: Pedagogische begeleiding

Channah Zwiep

Kind&Zo, Amsterdam

Samenvatting

Leidsters in de kinderopvang worden in hun werk geconfronteerd met seksueel (getint) gedrag van jonge kinderen. Zij vinden het lastig jonge kinderen (0-12) pedagogisch te begeleiden bij hun seksuele ontwikkeling. In het kader van opvoedingsondersteuning kunnen zij als team een workshop 'kinderen en seksualiteit' volgen om de kennis over de seksuele ontwikkeling en praktische vaardigheden rond de begeleiding hiervan te vergroten. In dit artikel beschrijven we de theoretische uitgangspunten, methodiek en de inhoud van de workshop.

Een leidster in de kinderopvang vindt tijdens het rustuurtje een driejarig meisje in haar bedje ritmisch wrijvend met een knuffel tussen haar benen. Het kind heeft een rood hoofd. De leidster schrikt. Héél even denkt ze dat het meisje ziek is, maar beseft een seconde later dat het kind masturbeert. Ze overwint haar impuls de deur weer 'ongezien' dicht te doen en legt een dekentje over het meisje heen (Zwiep, 2007).

Het is bekend dat ouders gemiddeld weinig tot geen seksuele opvoeding geven aan hun kinderen (zie o.a. Koblinsky & Atkinson, 1982; Te Poel & Ravesloot, 1994; Klai, 2005). Over groepsleidsters in de kinderopvang is nog weinig feitelijk wetenschappelijk onderzoeksmateriaal beschikbaar. De algemene indruk is dat ook zij gemiddeld niet veel aan seksuele opvoeding doen, terwijl seksueel (getint) gedrag of vragen van kinderen rond seksualiteit in de praktijk regelmatig vóórkomen. De reacties van leidsters hierop variëren sterk en zijn vaak emotioneel gekleurd (Zwiep,

1997). Een mogelijke reden hiervoor is dat groepsleidsters gemiddeld beperkte kennis en vaardigheden hebben rond de seksuele ontwikkeling van kinderen en zich nauwelijks bewust zijn van hun invloed hierop (Zwiep, 2005a; Van der Bijl, 2005). Daarnaast beschrijven slechts weinig instellingen voor kinderopvang de (begeleiding van) de seksuele ontwikkeling in hun *Pedagogisch Beleidsplan* (PB). Juist deze aspecten zijn cruciaal om als team eenduidig te kunnen werken (Zwiep, 2007).

Juist vanuit de praktijk van de kinderopvang is echter een toenemende belangstelling voor de begeleiding van de seksuele ontwikkeling van kinderen te bemerken. Soms komt dit doordat seksueel gedrag van kinderen in de kinderopvang tot conflicten leidt tussen collega's onderling of met ouders. De belangstelling past echter vooral binnen de maatschappelijke discussie over de professionalisering van de kinderopvang. Men ziet een kinderdagverblijf steeds meer als een 'tweede thuis', waar een grote groep jonge kinderen meerdere hele dagen per week naar toe gaat. Zij groeien er op in een groep met leeftijdgenootjes, onder professionele begeleiding, waarbij een dagelijkse structuur en waarden en normen van het (gezins-)leven model staan (Van der Ree, 2005). Als de pedagogische kwaliteit van de begeleiding in de kinderopvang gewaarborgd kan worden, kunnen kinderen zich volop en in interactie met hun omgeving ontwikkelen. Dit geldt ook

Mw. Dr. C.S. Zwiep, pedagoge. Projectbureau Kind&Zo (www.kind-enzo.nl). Rozenstraat 225/2, 1016 NV Amsterdam. T: 020-6274707.

Dit artikel is een bewerking van een lezing op de studiedag voor leden van de NVVS, 16 december 2005.

Ontvangen: 31 januari 2006; Geaccepteerd: 7 juni 2007.

voor de seksuele ontwikkeling (Zwiep, 2005a). Als gevolg daarvan is de kinderopvang zich verder aan het profileren en worden er in het kader van 'deskundigheidsbevordering' van leidsters bijvoorbeeld studiedagen of workshops georganiseerd. In dit artikel beschrijven we de (theoretische) uitgangspunten, doelen en praktische werkwijze van een dergelijke workshop over 'Kinderen en seksualiteit'.

Theoretische uitgangspunten 'Kinderen en seksualiteit'

De workshop 'kinderen en seksualiteit' is gebaseerd op gangbare theorieën rond seksuele ontwikkeling, seksuele opvoeding en opvoedingsondersteuning. De seksuele ontwikkeling van kinderen wordt opgevat als een onderdeel van hun algemene ontwikkeling en kan daarvan niet worden los gezien. Kinderen hebben vanaf de geboorte seksuele gevoelens en kunnen, als gevolg daarvan, seksueel gedrag vertonen of stellen vragen over seksualiteit (De Graaf & Rademakers, 2003, 2006). De seksuele ontwikkeling is breed en leidt tot het vormgeven aan (volwassen) seksualiteit. Zij kent drie dimensies: de seksuele differentiatie tot man of vrouw, seksuele responsiviteit en seksueel gedrag en het vermogen om intieme relaties aan te gaan (Bancroft, 1994; De Graaf & Rademakers, 2003). Tijdens de seksuele ontwikkeling leren kinderen deze gaandeweg in hun leven integreren. De voorwaarde hiervoor is dat zij hiermee positieve ervaringen op doen, ruimte krijgen voor een seksuele beeldvorming in de omgang met anderen en zichzelf en een seksuele en relationele moraal kunnen verwerven. We zien de seksuele ontwikkeling vervolgens als onderdeel van een cognitief en sociaal-emotioneel ontwikkelingsproces, waarin kinderen in hun eigen tempo en op hun eigen niveau met seksualiteit in brede zin experimenteren ((Slob, Vink, Moors & Everaerd, 1998). Deze ontwikkeling wordt deels van binnen uit 'gestuurd' en daarnaast in interactie met de omgeving gevormd. Ten slotte: in de kindertijd wordt de basis gelegd voor seksualiteit, die van invloed is op de (latere) seksuele beleving (De Graaf & Rademakers, 2003).

De seksuele ontwikkeling is verbonden met de seksuele opvoeding. Opvoeding is *gedrag* van opvoeders tegenover kinderen en kenmerkt zich door de mate van *ondersteuning* (affectie, acceptatie, bemoediging, warmte en responsiviteit) en *controle* (Dekovic, Groenendaal, Noom & Gerrits, 1996). Opvoeden veronderstelt dat opvoeders bewust ofwel *intentioneel* handelen en bijvoorbeeld anticiperen op doelen, voorwaarden en middelen in de opvoeding. Daarnaast kent opvoeden ook een onbewuste of *functionele* kant. De seksuele opvoeding vormt een onderdeel van de alge-

mene opvoeding en is breed. Uit de literatuur blijkt dat een autoritatieve opvoedingsstijl, met kenmerken als een positief, stimulerend 'warm' en affectief opvoedingsklimaat en een respectvolle open communicatie tussen volwassene en kind positieve effecten heeft op de begeleiding van de seksuele ontwikkeling (zie o.a. Klai, 2005; Vermeire, 2005; Strengers, 2006).

We zien zowel de seksuele ontwikkeling als de seksuele opvoeding als dynamische en interactieve processen, waarbij kind-, opvoeder- en omgevingsfactoren elkaar positief dan wel negatief kunnen beïnvloeden (Bronfenbrenner & Cesi, 1995; Sameroff & McKenzie, 2003).

Opvoedingsondersteuning is in dit kader een (preventieve) omgevingsfactor die gericht is op *social support*. Het uitgangspunt daarbij is dat opvoeders weliswaar deskundig zijn op het gebied van opvoeden, maar hierover soms vragen kunnen hebben. Het ervaren van steun door bijvoorbeeld voorlichting, informatie en advies over een specifiek onderwerp, vergroot de vaardigheden van opvoeders en daarmee hun draagkracht. Opvoedingsondersteuning heeft via ondersteuning aan de opvoeder bij de (seksuele) opvoeding een positieve invloed op de (seksuele) ontwikkeling van het kind (vrij naar Hermanns, 1992; Dekovic e.a., 1996; Bakker, Bakker, van Dijke & Terpstra, 1998).

De workshop in de praktijk

Een workshop 'Kinderen en seksualiteit' wordt meestal in het kader van een studiedag op aanvraag en op locatie verzorgd voor een groep van maximaal 25 leidsters en duurt twee uur. Het doel van de workshop is de deelnemers bewust te maken van (het belang van) de seksuele ontwikkeling van kinderen en de wijze waarop zij hieraan positief kunnen bijdragen door professionele begeleiding. De workshop richt zich op het vergroten van de kennis en de professionele vaardigheden van leidsters rondom de begeleiding van de seksuele ontwikkeling in de kinderopvang. Daarnaast is de workshop bedoeld als aanzet tot de ontwikkeling van een gezamenlijke pedagogische visie en werkwijze over het onderwerp. Tijdens de workshop maakt de trainster gebruik van beeldmateriaal ter ondersteuning van de workshop via een beamer of een overhead-projector. Ook worden na afloop van de workshop een samenvatting uitgedeeld (Zwiep, 2005b).

Een stappenplan

De workshop bestaat uit een aantal fasen: kennismaking, informatie, oriëntatie, terugkoppeling en afsluiting. De workshop wordt voorafgegaan door een telefonisch intakegesprek met de leidinggevende, waarin

de specifieke wensen van het kinderdagverblijf worden geïnventariseerd om een workshop 'op maat' te bieden. Afgesproken wordt dat elke deelnemer schrijfmateriaal bij zich heeft en dat de stoelen in een kring zijn opgesteld.

De eerste fase bestaat uit *kennismaking*. De trainster introduceert zichzelf en geeft de inhoud aan van de workshop. Omdat seksualiteit voor veel mensen een gevoelig onderwerp is, bespreekt zij een aantal voorwaarden voor een prettige sfeer en open communicatie tijdens de workshop. Daarbij is het belangrijk dat iedereen: elkaar respecteert en serieus neemt, elkaar niet uitlacht, naar elkaar luistert en eventuele voorbeelden uit de praktijk anoniem bespreekt. Vervolgens stelt iedere deelnemer zich voor en licht kort toe wat seksualiteit voor haar persoonlijk betekent. Hierbij wordt voor de groep meteen duidelijk dat er grote verschillen zijn in hoe iedereen denkt over seksualiteit.

De tweede stap is die van *informatie* over de seksuele ontwikkeling. Vanuit het kader van opvoedingsondersteuning vergroot kennis namelijk de deskundigheid van leidsters. De informatie betreft de verschillende fasen van seksualiteit van jonge kinderen en de (eventuele) uitingen hiervan en wordt besproken vanuit een positieve invalshoek. Ook wordt aangegeven waarom het belangrijk is ruimte te bieden aan kinderen voor een seksuele ontwikkeling. Daarbij staan de modellen over seksuele ontwikkeling en opvoeding centraal (zie alinea 2).

De derde stap is die van *oriëntatie*. In deze fase inventariseren we de verschillende individuele en gemeenschappelijke ideeën van de groep over (kinderen en) seksualiteit en de gevolgen hiervan voor de (werk-)houding van leidsters. Dit gebeurt door eerst individueel en daarna in groepjes van vier, stellingen en opdrachten te bespreken (uit: Zwiép, 2005a). Leidsters leren hierdoor anticiperen op seksueel spel en hun (pedagogische) reacties hierop te motiveren. De tijd waaraan aan de opdrachten wordt gewerkt is ongeveer 30 minuten en vaak gekoppeld aan een korte koffiepauze.

De volgende stap is *terugkoppeling*. De groepsopdrachten worden vervolgens plenair besproken. Daarbij komen leidsters vaak met concrete situaties die voorkomen op de groep. Zij beschrijven vervolgens aan de hand van opvoedingsdoelen, -voorwaarden en -middelen hoe zij kinderen praktisch zouden kunnen begeleiden. De trainster koppelt daarbij de praktijkverhalen van de leidsters terug naar de theorie uit het eerdere deel van de workshop.

Daarnaast geeft zij de hoofdlijn van de discussie aan op een flapover, zodat de gemeenschappelijke visie van het team over seksualiteit steeds duidelijker wordt. Dit is de basis voor het ontwikkelen van peda-

gogisch beleid. Ook worden handvatten besproken om kinderen pedagogisch te begeleiden en seksualiteit te bespreken met ouders. Tijdens de *afsluiting* worden de verschillende uitgangspunten en tips samengevat en is er gelegenheid voor het stellen van vragen. Door in de workshop actief gezamenlijk na te denken over seksualiteit, kan een team bepalen welke ruimte kinderen in de groep krijgen voor de seksuele ontwikkeling. Na de workshop kan dan verder worden gewerkt aan het ontwikkelen van een visie en pedagogisch beleid rond seksualiteit.

Uitgangspunten voor de trainster en het team

Een team kan door open en eerlijk met elkaar te communiceren komen tot een eenduidige visie rond seksualiteit. Het is daarbij van belang dat zij op één lijn komen en plaats bepalen rondom een aantal uitgangspunten dat van belang is voor een optimale seksuele ontwikkeling zoals: kinderen leren omgaan met gedrag en gevoelens van zichzelf en elkaar en met hun lichaam, hen gangbare woorden leren voor lichaamsdelen en algemeen seksueel gedrag, kinderen leren zichzelf en anderen respecteren en daarnaast assertiviteit, mondigheid en weerbaarheid te stimuleren bij kinderen. Daarnaast is het van belang om expliciet voor de seksuele ontwikkeling een aantal omgangsregels op te stellen op het kindercentrum. Te denken valt aan omgangsregels voor de kinderen onderling zoals: elkaar geen pijn doen, gevaar uit de weg gaan, vrijwilligheid bij spel en respect voor elkaar. Ook omgangsregels voor volwassenen kunnen nodig zijn. Zij bieden leidsters een duidelijk kader om het overzicht en de veiligheid op de groep te waarborgen, zijn voor ouders vaak geruststellend en bieden ten slotte de kinderen duidelijkheid in wat wél en niet mag.

Beperkingen

Seksualiteit is voor veel mensen een ingewikkeld en persoonlijk onderwerp. Dat maakt het geven van een workshop, maar ook het ontwikkelen van een pedagogische visie door leidsters soms lastig.

Allereerst zijn leidsters relatief jong, hebben in hun opleiding vaak weinig gehoord over de seksuele ontwikkeling en zijn daarbij ook nog collega's van elkaar. Het gevolg is dat zij niet altijd graag open praten over seksualiteit. De deelname aan een studiedag is echter meestal verplicht, waardoor er soms leidsters zitten die er geen zin in hebben. Dat leidt zeker het eerste kwartier tot weerstand en gebrek aan medewerking aan de groepsactiviteiten. Deze leidsters reageren ook vaak ontkennend op de informatie over seksuele ontwikkeling van kinderen. De kunst is deze leidsters toch te betrekken bij het onderwerp en hen vanuit een posi-

tieve invalshoek het belang van een seksuele ontwikkeling te laten zien. De meeste leidsters in het team tonen echter bereidheid en inzet tijdens de workshop.

Op een kinderdagverblijf heeft men vervolgens te maken met leidsters, ouders en kinderen vanuit diverse achtergronden en culturele verschillen. Dat maakt het voor een leidinggevende lastig om een beleid rond seksualiteit te ontwikkelen waarin iedereen zich kan vinden. Daarom is het belangrijk dat leidsters zelf vorm geven aan dit beleid en betrokken worden bij de uitvoering ervan. Voor ouders is onwetendheid over de seksuele ontwikkeling vaak een reden voor gevoelens van angst. Om dit op te vangen kunnen leidsters bijvoorbeeld een ouderavond organiseren, waarin zij informatie hierover geven en aangeven wat hun beleid rond seksualiteit is. Hierdoor geven zij het open karakter van de instelling aan en nemen eventuele ongerustheid bij ouders weg.

Ten derde, een pedagogische visie en het beleid dat naar aanleiding van de workshop volgt is gebaseerd op de gemiddelde norm van het team. Zowel behoudende als progressieve ideeën over seksualiteit die in het team ver van dit gemiddelde afliggen, vallen daarbij af. De afgelopen tien jaar is tijdens de workshops een verschuiving te bemerken van een wat progressieve naar een meer behoudende moraal. Een voorbeeld: tien jaar geleden was de norm dat kinderen bloot in het badje mochten spelen in de zomer, terwijl anno 2007 ook heel jonge kinderen meestal een zwembroekje aan moeten. Leidsters geven als reden aan dat zij bang zijn voor negatieve publiciteit over hun kindercentrum en geen zin hebben in boze ouders. Ten slotte, de ontwikkeling van pedagogisch beleid is een dynamisch proces wat tijd en veel overleg kost. Een workshop van twee uur kan daartoe slechts een aanzet geven.

Afsluiting

In dit artikel is de workshop 'Kinderen en seksualiteit' voor leidsters beschreven, vanuit het kader van opvoedingsondersteuning bij de begeleiding van de seksuele ontwikkeling van jonge kinderen in de kinderopvang. De invalshoek van dit artikel is dan ook praktisch en berust op ervaring met opvoedingsondersteuning aan professionele opvoeders in de kinderopvang. Daarnaast is er (nog) geen onderzoek gedaan naar de effecten van de workshop. Wel worden er evaluatieformulieren uitgedeeld na afloop. Hieruit blijkt dat leidsters gemiddeld positief zijn over de workshop: leidsters melden dat seksualiteit hierdoor minder

beladen is geworden en dat een goede basis is gelegd voor verdere uitwerking van het onderwerp in een visie en werkwijze. Er is daarnaast nog weinig onderzoek gedaan over de begeleiding van de seksuele ontwikkeling door leidsters in de kinderopvang. In het voorjaar wordt daarom gestart met een kwalitatief onderzoek¹ naar de concrete seksuele opvoeding door leidsters, welke problemen zij hierbij tegenkomen en hun behoefte aan opvoedingsondersteuning hierbij. De resultaten van het onderzoek kunnen onder andere bijdragen aan meer specifieke ondersteuning van leidsters.

Literatuur

- Bakker, I., Bakker, K., Van Dijke, A., & Terpstra, L. (1998). *O & O in perspectief*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.
- Bancroft, J. (1994, herziene editie). *Human sexuality and its problems*. Edinburgh: Churchill Livingstone.
- Bronfenbrenner, U., & Ceci, S.J. (1995). Nieuwe theorievorming over 'nature' en 'nurture' vanuit het oogpunt van ontwikkeling: een bio-ecologisch model. *Literatuurselectie Kinderen en Adolescenten*, 2, 412-446.
- de Graaf, H., & Rademakers, J. (2003). *Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-) seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen*. RNG-studies. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., & Rademakers, J. (2006). Sexual behaviour of pre-pubertal children. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 18, 1-21.
- Dekovic, M., Groenendaal, J.H.A., Noom, M.J., & Gerrits, L.A.W. (1996). Theoretisch kader en opzet van het onderzoek. In J. Rispens, J.M.A. Hermanns & W.H.J. Meeus (Red.). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Hermanns, J.M.A. (1992). *Het sociale kapitaal van jonge kinderen. Jonge kinderen, opvoeders en opvoedingsondersteuning*. Rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de algemene opvoedkunde. Utrecht: SWP.
- Klai, T. (2005). *Intergenerationele communicatie over seksualiteit in gezinnen*. Proefschrift. Brussel: Katholieke Universiteit.
- Koblinsky, S., & Atkinson, J. (1982). Parental plans for children's sex education. *Family Relations*, 31, 29-35.
- Sameroff, A.J., & MacKenzie, M.J. (2003). *A quarter-century of the transactional model: How have things changed*. (Internet-download).
- Slob, A.K., Vink, C.W., Moors, J.P.C., & Everaerd, W. (1998). *Leerboek seksuologie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

¹ Het onderzoek wordt gesubsidieerd door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit. Onderzoekers: Prof.dr. J.M.A. Hermanns, mw. dr. C.S. Zwiep en een junioronderzoeker.

- Strengers, G. (2006). *De invloed van de media op de seksuele ontwikkeling*. Afstudeerscriptie. Universiteit van Amsterdam, vakgroep Opvoedingsondersteuning.
- te Poel, J., & Ravesloot, J. (1994). Over seks gesproken. Moeders, dochters en zonen over hun communicatie over seksualiteit. In C. Bouw, J. de Bruin & D. van der Heijden (Red.). *Van alle markten thuis*. Amsterdam: Babylon, de Geus.
- van der Bijl, M. (2005). *Seksualiteit in de kinderopvang: hoe kunnen groepsleidsters kinderen verantwoord begeleiden bij seksualiteit?* Afstudeerscriptie. Diemen: Hogeschool Holland.
- van der Ree, R. (Eindred.) (2005). *Het onderwijssysteem in Nederland 2005*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en wetenschappen.
- Vermeire, K. (2005). *Kwalitatief onderzoek bij ouders naar de ondersteuningsbehoeften bij de relationele en seksuele vorming van hun kinderen*. Antwerpen: Sensoa.
- Zwiep, C.S. (1997). Praten over seksualiteit met je collega's: wat doe jij als twee kinderen tongzoenen?. *Kinderopvang*, 30, 24-27.
- Zwiep, C.S. (2005a). *Kinderen en seksualiteit. Pedagogische begeleiding in de kinderopvang*. Amsterdam, SWP.
- Zwiep, C.S. (2005b). Sta stil bij seksualiteit. *Kinderopvang*, 15, 32-36.
- Zwiep, C.S. (2007). De seksuele ontwikkeling van kinderen: Het belang van pedagogisch beleid. *KIDDO, tijdschrift voor de kinderopvang*, 2, 18-21.

Abstract

The sexual development in day care centres: Educational support

Teachers in day care centres are often faced with the sexual development of children. This demands a professional and educational reaction of teachers. However, sexuality in general, is not an easy topic to discuss and teachers in day care centres find it difficult to respond adequately to sexual behavior or questions of children regarding sexuality. A workshop termed 'Children and sexuality' aims to offer educational support to teachers. This article describes the tools that can be used to coach teachers regarding the sexual development of children in day care centres.